

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), Bahar 2020, 7 (1): 971-974

Kitap Tanıtımı / Book Review

Makale Geliş Tarihi (Received): 21/02/2020

Makale Kabul Tarihi (Accepted): 19/06/2020

**EL-MA'ÂCİMU'L-LUĞAVİYYETU'L-'ARABİYYE:
BEDÂETUHÂ VE TA'AVVURUHÂ**

المعجم الغوية العربية: بدانتها و تطورها

İmîl Yakûb (Beyrut: Dâru'l-'İlmi'l-Melâyîn, 2. Baskı, 1985), 208 Sayfa

Halil İbrahim KARAÖZ*

İmîl Yakûb tarafından ilk olarak 1981 yılında neşredilen, “Arap Dili Sözlükleri: Ortaya Çıkışı ve Gelişimi” adıyla tercüme edilebilen eser (kaynakça ve indeks dahil) 208 sayfadır. İslamî ilimler alanında ve dili Arapça olan eserler üzerinde yapılan çalışmalarda başvurulan ilk kaynakların başında sözlükler gelmektedir. Ancak Arap dilinin var olan zenginliği içerisinde yazılan sözlükler, çeşitli üslup ve metotları ile farklılıklar oluşturmaktadır. Bir araştırmacının bu sözlüklere başvurmadan önce istifade edeceği sözlüğün tasnif ve yazım metodunu bilmesi önem arz etmektedir. Bu minvalde Arap dili alanında önemli bir kaynağı teşkil eden sözlüklerin üslup ve yöntemlerinin bilinmesi açısından bu eserin tanıtılması amaçlanmıştır.

İmîl Yakûb'un bu eserinde sözlükler bazında ortaya çıkan ürünlerin incelendiği, sözlük türlerinin tasnif ve kullanımları ile birlikte yazım üslup ve metotlarının ele alındığı görülmektedir. İslamiyet'in yayılması ile birlikte dini kaygıların ve sosyolojik hareketliliğin sonucu olarak Arap dili üzerinde yapılan çalışmalar hızla artmıştır. Bu bağlamda yazar Arap dilinde sözlüklerin ortaya çıkışını ve tarihi süreç içerisinde gelişimini incelemektedir. Eser yedi bölümden oluşmakla birlikte ilk bölümde sözlük çeşitleri ele alınmadan önce *mu'cem* kavramı üzerinde durularak, *mu'cemin* yani sözlüğün tanımını yapılmakta ve kelimenin etimolojik tahlilleri ile *kâmûs*, *muhit*, *lugât* gibi farklı isimlendirmeler hakkında bilgiler verilmektedir (s. 9).

* Araştırma Görevlisi, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, hkaraoz@pau.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-3742-6529

Aynı bölüm içerisinde ele alınan bir diğer konu ise, genel manada sözlük türlerinin tasnif edilmesidir. İmîl Yakûb, bu sınıflandırma içerisinde ilk olarak bir dildeki lafızların açıklamalarına yer veren dilsel sözlükleri ele almaktadır (s. 15). Daha sonra sırasıyla kelimelerin bir dilden bir diğer dildeki karşılıklarını veren tercüme sözlükleri (s. 15), belirli bir konu üzerinde ele alınan kelimeleri açıklayan mevzûî sözlükleri (s. 17), bir dildeki kelimelerin etimolojik yapılarını inceleyen iştikâkî sözlükleri (s. 17), kelimelerin tarihi süreç içerisinde geçirmiş olduğu anlam değişimlerini ele alan tatavvurî sözlükleri (s. 18), belirli bir disipline ait terimlerin o disiplin içerisinde ne manaya geldiğini açıklayan ihtisas sözlüklerini (s. 18), belirli bir alan ve disipline ait kavram, şahıs veya eserlerin bilgilerine genişçe yer verilen ve bunların mana, etimoloji ve tarihi gelişimlerini ele alan ansiklopedik sözlükler (s. 18) ile kelimelerin anlamlarını açıklamakla birlikte resimlerine de yer veren resimli sözlükleri ele almaktadır (s. 19).

İkinci bölümde yazar, Arap dilinde sözlük yazımının doğuşu hakkında bilgiler vermektedir (s. 23). Müellif, dilcileri sözlük yazımına teşvik eden sebepleri üç madde halinde özetleyerek sözlük yazımına temel teşkil edecek kriterlerin neler olduğunu bizlere hatırlatmaktadır. Bu bağlamda İbn Abbas'ın (h.619-687): "Şiir, Arap'ın divanıdır." sözüne vurguda bulunarak Arap dilinde kelimelerin derlenme sürecinde şiirin, sözlük yazımında ne denli önemli olduğunu bizlere göstermektedir (s. 24). Esasen sözlük yazımında dikkate alınacak şiir ve kelime kullanımlarını mekânsal ve zamansal olarak ikiye ayrılmaktadır. Yazar, mekânsal olarak hadar yani şehir merkezleri ve çevresi ile badiye yani çöllerde yaşayan bedevilerin kullanımları şeklinde ikiye ayırmaktadır. Zamansal olarak ise şehirlerde cahiliye döneminden hicrî II. asrın ortalarına kadar, badiyede ise hicrî IV. asra kadar olduğunu tahlil etmektedir (s. 27).

Arap dilinde sözlükler; harflerin mahreç esaslı dizilimine göre, alfabetik sıraya göre, kelimenin son harfi esas alınmasına göre ve kelimenin okunduğu şekliyle alfabetik dizilimi olmak üzere dört ana çerçevede ele alınmaktadır. Bu bağlamda eserin üçüncü bölümünde, Arap alfabesinde harflerin halkî ya da savtî (...خ، ح، ع) denilen boğazdan çıkışlarına göre dizilimi ile birlikte taklîbât denilen kelimenin kök harflerinin kendi içerisinde dönüşümü ile elde edilen sistemi esas alan sözlükler incelenmektedir (s. 40). Bu minvalde yazılan ilk sözlük el-Halil b. Ahmed'in (h. 175) *Kitâbu'l-'Ayn* adlı sözlüğü olduğu için *Kitâbu'l-'Ayn* (s.45, 67-74) başta olmak üzere, yine bu tarzda yazılan bir diğer eser olan el-Ezherî'nin (s. 981) *Tezhîbu'l-Luga'sı* (s.57) ile İsmail el-Kâlî'nin (h. 967) *el-Bârî'* (s.61) eserlerinden örnekler verilerek usul ve metotları hakkında geniş izahatlar yapılmaktadır. Yazar, ses ve taklîbât üzere tertip edilen bu eserleri derinlemesine örneklerle analiz ederek, ilk kez bu tür sözlüklerle

tanışanlar açısından kullanımı kolaylaştırıcı bilgiler sunmaktadır. Yazar, aynı zamanda taklîbât sistemini; ع-ك-ب harflerinden oluşan bir kelime için ع maddesine bakılmasını, bu harflerden oluşan diğer ب-ع-ك, ع-ب-ك, ب-ع-ك maddesine bakılmasını, bu harflerden oluşan diğer ب-ع-ك, ع-ب-ك, ب-ع-ك maddesinde aranması gerektiğini bu örnekle ile belirtir (s. 43).

Dördüncü bölümde, yazarın özel alfabetik sistem olarak belirttiği sözlükler üzerinde durulmaktadır (s. 77). Bu sistem içerisinde el-Halil b. Ahmed'in harflerin mahreç esasına göre dizilimi kullanılmamış olup; bilinen أ (elif) harfi ile başlayan alfabetik dizilimin (...ت، ب، أ) yanı sıra yine el-Halil b. Ahmed'in taklîbât sistemi farklı bir versiyonu ile ele alınmıştır. Bu nedenledir ki yazar, bilinen dört tür üzerine yazılmış Arapça sözlüklerin içerisinde bu türü ayrı tutarak beşinci bir kategori içerisinde değerlendirmiştir. Kanaatimizce bu tertip üzere yazılan sözlükler her ne kadar el-Halil b. Ahmed'in eserine benzer bir taklîbât sistemini uygulasa da içerik, yöntem ve kullanım açısından farklıdır. Bu açıdan böyle bir ayrımın tespiti oldukça önemlidir. Söz konusu kategori içerisinde değerlendirilen ve iştikâk-ı kebirin en iyi örneğini sunan İbn Dureyd'in (h. 933) *el-Cemhere* (s.78-84) adlı eseri ile İbn Fâris'in (h.1004) *el-Mekâyis* (s. 85-97) adlı eserinin metotları ve diğer kategoride yer alan sözlüklerden ayrıştığı noktalar hususunda okuyucuya geniş bilgiler sunulmaktadır.

Beşince bölümde, yazarın kafiye sistemi olarak isimlendirdiği kelimelerin son harfi esas alınarak düzenlenen sözlük türleri yer almaktadır (s. 99). Bu metot üzerinde yazılan sözlükler, harflerin bilinen alfabetik dizilimi (...ت، ب، أ) üzerine taklîbât sistemini de uygulamaktadır. Diğerlerinden en önemli farkı ise kelimenin baş harfi değil de son harfi esas alınarak aranmalıdır. Bu tarz bir sözlükte بدأ kelimesi, son harf olan أ maddesinde aranmalıdır (s. 126). Yazar bu kategoride yer alan sözlüklerin ortak metotlarını (s. 99-102) ve farklılıklarını (s. 102-104) maddeler halinde özetlemektedir. Bu alanda yazılan en önemli sözlüklerin başında Cevherî'nin (h.1003) *es-Sihâh* (s. 105-112, 125-132) adlı eseri hakkında, İbn Manzûr'un (h. 1311) *Lisânu'l-'Arab* (s. 113-118) adlı eseri ve Fîrûzabâdî (h.1415) *Kâmûsu'l-Muhît* (s. 119-124) adlı eserinin yöntemleri hakkında tahlillerin yapıldığı gözlemlenmektedir.

Altıncı bölümde, kelimelerin kök harflerine göre alfabetik sıralama (أ، ب، ...ت) yapılan sözlükler yer almaktadır (s. 135). Yazar bu türe örnek olarak; تَأَدَّى kelimesi için, fiilin sülâsî kökü olan أَدَّى fiilinin baş harfi olan أ maddesinde aranması gerektiğini örnek sözlük üzerinden göstermektedir (s. 157). Bu bağlamda incelenen Batrus el-Bostânî'nin (1883) *Muhîtu'l-Muhît* (s. 138-142) adlı eseri, Luois el-Ma'lûf'un (1942) *el-Muncid* (s. 143-148) adlı eseri ile Mısır

Arap Dili Komisyonu tarafından hazırlanan *Mu'cemu'l-Vasît* (s.149-154) adlı eser tahlil edilmektedir.

Son bölüm olan yedinci bölümde yazar, nutkî olarak isimlendirilen kelimelerin okunduğu şekliyle kök fiiline inmeden baş harfi esas alınan sözlük türlerine yer vermektedir (s. 163). Bu tarz sözlüklere *frenji* tertibi de denildiğini de söyleyen yazar, örnek olarak مکتوب kelimesini verir. Bu kelime için sülâsî kökü olan كَتَبَ fiilinin baş harfi olan ك maddesinde değil de; kelimenin okunduğu şekliyle baş harfi olan م maddesinde aranması gerektiğini ifade eder (s. 164). Bu türde yazılan sözlüklerden Abdullah el-'Alâyilî'nin *el-Merca'* (s.166-181) eseri, Cibrân Mes'ûd'un *er-Râid* (s.172-175) eseri mercek altına alınmaktadır.

Sonuç olarak İmîl Yakûb kitabında, Arapça sözlük çalışmalarının doğuşu, gelişimi ve Arapça sözlük türlerinin metot ve kullanımlarını okuyucu açısından kolay anlaşılabilen bilgiler sunmaktadır. Özellikle sözlük türlerinin daha anlaşılabilir kılınması açısından tasnifi, birbirleri arasındaki nüansları, her bir türe ait farklı eserlerden örneklerin verilmesi okuyucunun zihninde daha net bir şemanın oluşmasını sağlamaktadır. Ayrıca eserin sonunda ek bir bölüm açılmak suretiyle şu ana kadar yapılmış olan Arapça sözlük çalışmalarının tablolar halinde listelenmesi, literatüre hakimiyeti kolaylaştırdığı ifade edilebilir. Diğer yandan eserinde genel sözlük bilimi hakkında bilgiler verirken kullanmış olduğu yabancı kaynaklar (s. 16, 19, 20, 23, 25) ile Arapça sözlük bilimi alanına dair kaynakların yeterli olduğu görülmektedir.